

УДК 336.14.01

БОЯР Андрій, к. геогр. н., доцент, докторант кафедри європейської інтеграції
ДВНЗ "КНЕУ ім. Вадима Гетьмана"

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ БЮДЖЕТНИХ СЕНТЕНЦІЙ

Розкрито зміст світових науково-теоретичних розробок, які безпосередньо стосуються бюджетного процесу у широкому розумінні. Здійснено їх загальне хронологічне впорядкування і виділено характерні риси розвитку. Наголошено на формуванні в рамках теорії суспільних фінансів нової галузі знань – теорії наднаціонального бюджетного процесу.

Ключові слова: бюджет, бюджетний процес, теорія, фінанси, економіка.

Бояр А. Эволюция научных бюджетных сентенций. Раскрыто содержание мировых научно-теоретических разработок, непосредственно связанных с бюджетным процессом в широком смысле этого слова. Проведено их общее хронологическое упорядочение и выделены основные черты развития. Акцентировано внимание на формировании в рамках теории общественных финансов новой области знаний – теории наднационального бюджетного процесса.

Ключевые слова: бюджет, бюджетный процесс, теория, финансы, экономика.

Постановка проблеми. Глобалізація – всеосяжний процес, який суттєво трансформує наукове бачення і підходи до дослідження різних секторів не лише світового господарства та міжнародних економічних відносин, а й усіх інших галузевих напрямів економічної науки. Це має прояв у кількох аспектах. По-перше, у глобалізації об'єктів наукових досліджень, яким на макрорівні стають вже не окремі держави, а їх інтеграційні блоки, світові регуляторні інститути та ринкова інфраструктура. По-друге, у перетворенні інформаційного ресурсу мережі Інтернет на ключове фактологічне джерело. І, по-третє, у тому, що організація і результати наукових досліджень мають не тільки інтернаціональний, а й глобальний характер [1, с. 6–7].

У цьому контексті зростає актуальність досліджень процесу історичної трансформації наукової економічної думки. Вивчення динаміки розвитку наукових теорій у тому чи іншому сегменті економічного життя суспільства дає можливість виявити закономірності, тенденції та еволюційні особливості відповідних галузей науки і, таким чином, виділити найбільш перспективні і цікаві напрями подальших досліджень, повернути до них увагу широких академічних кіл. Не є винятком у цьому сенсі і такий сектор фінансової науки, як суспільні (або державні) (англ. – *public*) фінанси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічно дослідження ґрунтується на працях у сфері бюджетно-фінансової теорії. Серед них класичними на сьогодні стали розробки А. Пігу [2], Г. Дальтона [3], Р. Масгрейва [4], А. Вільдавскі [5], Дж. Стігліца [6] та ін. Аналіз еволюційних аспектів бюджетних теорій міститься у працях як зарубіжних, так і вітчизняних учених: Е. Гріммер-Солема [7], І. Чугунова [8], О. Василика і К. Павлюка [9], Л. Лисяк [10] та ін.

Метою статті є аналіз динаміки розвитку світової бюджетно-фінансової думки. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**: виявити існуючі науково-теоретичні розробки у сфері бюджетування, розкрити їх зміст, здійснити їх загальне хронологічне впорядкування і виділити характерні риси процесу еволюції бюджетно-фінансових теорій.

Матеріали та методи. В основу дослідження покладено системно-структурний підхід до фінансів як до науки. У процесі його проведення використано метод аналізу, зокрема такі його різновиди, як історичний (ретроспективний), порівняльний, контент, трендовий, системної інтерполяції. Матеріалом для дослідження слугували праці зарубіжних та вітчизняних представників фінансової науки.

Результати дослідження. Розвиток фінансової науки сягає своїм корінням античних часів. Однак науково-теоретичні розробки щодо бюджетного процесу почали з'являтися лише після запровадження практики строкового планування доходів і видатків на державному рівні, тобто з початком розвитку інституту державного бюджетування. Вперше саму категорію "бюджет" та близьку до сучасних процедуру його затвердження почали практикувати в Англії. Після революції 1686–1689 рр. у цій країні впроваджено механізм періодичного затвердження державного бюджету за участю парламенту, який невдовзі застосовано в інших країнах Європи.

У XVII–XVIII ст. яскравими представниками наукової думки щодо державних фінансів були *камералісти*, тобто представники адміністративних і господарських знань. Серед них слід назвати німецьких учених Д. Зоненфельда і Д. Бехера, які у своїх працях намагалися переконати правлячі еліти тодішніх державних утворень на території Німеччини у тому, що під час мобілізації коштів у своє розпорядження доцільно керуватися не суб'єктивними намірами й потребами, а ідеєю збереження потенціалу довгострокового економічного зростання [7].

Камералісти вперше звернули увагу на те, що зниження податків тягне за собою зниження доходів держави лише у короткостроковому періоді, а згодом їй може бути навіть вигідне через зростання бази оподаткування. Вони також переконували, що на збільшення бази оподаткування у довгостроковій перспективі повинна бути орієнтована і політика бюджетних видатків держави.

Із становленням *політичної економії* як науки (XVIII ст.) посилилась увага до державного бюджету як інструменту впливу держави на економічні процеси. Не обійшли його своєю увагою такі класики цієї науки, як А. Сміт, Ж. Сей, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Дж. Мілль, К. Вікселль та ін.¹. Зокрема А. Сміт у п'ятій книзі своєї загальновідомої праці "Багатство націй" наводить перелік можливих джерел доходів і необхідних статей видатків держави, обговорює їх переваги і недоліки. На його думку, діяльність уряду суверенної держави має фінансуватись усіма підданими цієї держави пропорційно до доходів, які вони отримують під покровительством держави. А обов'язковий до сплати особою податок має бути чітко визначений і сплачуватися у зручний для платника спосіб [11, с. 639].

Учений був переконаний, що фінансові ресурси держави повинні спрямовуватись на виконання нею своїх головних функцій. Такими функціями він вважав оборону, правосуддя, розвиток господарської інфраструктури (спорудження доріг, мостів, каналів та ін.), освіти, громадський порядок тощо [11, с. 723–724].

Інший видатний представник класичної політичної економії Д. Рікардо поглибив і розширив теорію податків. У своїй праці "Принципи політичної економії і оподаткування" він приділив велику увагу дослідженню взаємозалежності між обсягом виробництва у державі і кількістю її населення, з одного боку, та обсягом податкових зборів держави, з іншого [12, с. 105]. Ним запропоновано й обґрунтовано значно ширший, ніж А. Смітом, перелік видів податків, які можуть ставати джерелами доходів державної скарбниці. Так, Д. Рікардо виділив декілька видів земельних податків, податок на: житло; орендну плату; прибуток; заробітну плату; споживчі товари та ін. [12, с. 108–187].

Англійський філософ і економіст Дж. С. Мілль розвинув обґрунтовані А. Смітом принципи оподаткування і стояв на тих же позиціях щодо структурування державних видатків. Ним вперше використано терміни "прямі" і "непрямі" податки, обґрунтовано доцільність запровадження податку на спадщину та податків на деякі види товарів (наприклад, алкоголь) [13, с. 619–684].

На початку XIX ст. почала розвиватись теорія бюджетування і у Російській імперії. Зокрема, М. Сперанським напрацьовано низку теоретичних положень щодо державного бюджетування, які тривалий час використовувались у цій країні. Так, ним запропоновано дві групи заходів, спрямованих на підвищення ефективності бюджетного планування. Перша включала традиційну систему заходів зі скорочення видатків, з одного боку, і збільшення доходів держави за рахунок підвищення непрямих податків і обсягів продажу частини казенного майна, з іншого. Друга частина стосувалась методології розробки

¹ Слід зауважити, що термін "бюджет" ними ще не вживався.

бюджету і забезпечувала його збалансованість шляхом поділу видатків на три категорії: необхідні (від яких неможливо відмовитись), корисні (які можна тимчасово відкласти) і надлишкові (які можна скасувати у разі нестачі доходів) [9, с. 7–32].

На переломі XIX і XX ст. зародились такі напрями економічної науки, як *економіка добробуту* (англ. – *Welfare Economics*) і *макроекономіка*, що, як і політична економія, розглядали бюджет держави як інструмент регулювання економічних процесів, однак кожна зі своєї точки зору. Для економістів добробуту (Ф. Еджуорт, Г. Сіджвік, А. Маршал, А. Піру, В. Парето, Н. Калдор, Дж. Хікс та ін.) державний бюджет – це інструмент розподілу і перерозподілу ресурсів, що здійснюються з метою максимізації добробуту суспільства в цілому (наприклад, [14; 15]). Макроекономісти (Л. Мізес, Дж. Кейнс, П. Самуельсон, Ф. Модільяні, Дж. Тобін та ін.) розглядали бюджет держави як засіб впливу на такі економічні процеси, як виробництво, безробіття та інфляція (наприклад, [16]). У рамках макроекономічної науки з'явилося поняття фіскальної політики держави. І хоча державне бюджетування не є прямим об'єктом дослідження ні першої, ні другої, підходи обох економічних вчень дали змогу значно глибше зрозуміти значення бюджету та функції, які він повинен виконувати.

Окремо слід виділити працю Дж. М. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" [17], яка стала наріжною для подальшого розвитку наукової теорії щодо ролі держави у регулюванні економічних процесів і дала поштовх виникненню цілих наукових течій в економіці. Кейнсіанство і некейнсіанство наклали помітний відбиток на такі галузі економічної науки, як економіка державного сектора і державні фінанси, у центрі уваги яких знаходиться державний бюджет.

З розвитком інститутів суверенної держави та демократії загострилась потреба у розвитку бюджету як інституту. Передусім це стосується державного бюджету. Як результат на початку XX ст. на стику економіки і державного управління зародився новий науковий напрям – *державне бюджетування* (англ. – *public budgeting*). Завдяки цьому до середини XX ст. було розроблено головні принципи та механізми бюджетного процесу [18], обґрунтовано цілі та структуру бюджетного документа [19], сформовано термінологічний апарат.

У цей же період в окремий напрям виділились праці, в яких запропоновано нові підходи до оподаткування. Цей напрям отримав назву *теорія оподаткування*. Основний акцент цієї теорії робиться на обґрунтуванні принципів оподаткування і відповідного структурування податків. Виділяються два головні принципи оподаткування: за вигодою (англ. – *benefit approach*) і за платіжною спроможністю (англ. – *ability-to-pay approach*). Суть першого зводиться до того, що податки, сплачувані платниками на бюджетне фінансування суспільних благ, повинні справлятися з урахуванням вигод, які ці платники одержують від

надання урядом відповідних благ. Таким чином, податки слід встановлювати з урахуванням структури бюджетних видатків. Розробниками цього підходу є К. Вікселль (1896 р.) і Е. Ліндаль (1919 р.) [20, с. 72–119].

Другий принцип розробив А. Пігу [2]. Відповідно до нього податки і видатки розглядаються окремо. В основу структуризації податків покладено принцип платіжної спроможності платника. Податок розглядається як безповоротна пожертва особи державі на виконання останньою своїх функцій.

Про формування *теорії державних видатків* як окремої дисципліни у 1954–1955 рр. вперше заговорив П. Самуельсон на сторінках журналу "Огляд економіки і статистики". У своїх двох коротких статтях він дав загальну математичну [21] і графічну [22] інтерпретацію оптимальних бюджетних видатків з позицій корисності, яку суспільство одержує від створених державою суспільних благ.

Показовою працею, у якій науково обґрунтовано структуру і рівень бюджетних доходів і видатків одночасно, стала книга Г. Дальтона "Принципи державних фінансів" [3]. Оперуючи категоріями граничності (за аналогією з уже популярними на той час аргументами прихильників граничного аналізу у мікроекономічній теорії), учений сформулював принцип максимальної соціальної вигоди (англ. – *Principle of Maximum Social Advantage*). Його суть зводиться до того, що максимальний добробут суспільства досягається тоді, коли гранична корисність від здійснення державних видатків стає рівною граничному дискомфорту суспільства від впровадження податків. Висновки про те, що головним критерієм оптимальності структури бюджетних доходів і видатків є вирівнювання значень граничної корисності і дискомфорту для різних видів видатків і податків відповідно [3, с. 9, 18], також становлять значний науковий інтерес.

На початку другої половини ХХ ст. в окрему галузь економічної науки сформувалась *економіка державного сектора* (англ. – *Public Sector Economics* чи *Public Economics* чи *Public Economy*) – неокейнсіанське вчення про доцільність і ефективність втручання центральних органів державної влади у різні сектори економіки. Ця дисципліна акумулює відповідні положення політичної економії, економіки добробуту, теорій оподаткування і державних видатків, мікроекономіки та деяких інших економічних дисциплін. Найбільший внесок у розвиток економіки державного сектора як науки зробили Н. Барр [23], С. Коннолі та А. Манро [24], Дж. Стігліц [6]. Головними аргументами на користь централізованих фіскальних (і не лише) інтервенцій з боку уряду представники цього наукового напрямку вважають "дефекти ринку" та екстерналії.

Теоретичні напрацювання щодо ролі держави в економіці, а також праці В. Кея [25] та В. Л'юїса [26] дали поштовх для опублікування Р. Масгрейвом у 1959 р. книги "Теорія суспільних фінансів:

наука в державній економіці" [4], якою, як вважається, було закладено фундамент для розвитку нового напрямку економіки державного сектора – *теорії суспільних фінансів* [27]. Сьогодні теорія суспільних фінансів розглядається досить широко – як наука про роль уряду в економіці [28, с. 2]. Ця роль виявляється у трьох головних сферах фіскальних інтервенцій: регулювання розподілу ресурсів у суспільстві, перерозподіл доходів і стабілізація економіки (зайнятості та виробництва) [4, с. 5].

Крім цього, у зазначеній книзі Р. Масгрейва вперше обґрунтовано доцільність і принципи розподілу фінансових повноважень між різними рівнями врядування у федеративній державі, які були названі ученим "фіскальним федералізмом" і згодом сформувався в окремий напрям теорії суспільних фінансів – *теорію фіскального федералізму*. Теорія фіскального федералізму пропонує відповіді на два основні питання: які податки у державі повинні встановлюватись і справлятися з центрального рівня (а які з місцевого), і з якого рівня державного управління повинно забезпечуватись фінансування тих чи інших політик держави.

Подальший розвиток теорія суспільних фінансів знайшла у працях таких учених, як А. Вільдавскі, А. Шік та ін. Перший продемонстрував, що прийняття рішень щодо державного бюджету зумовлюється далеко не лише економічними чинниками; у більшості випадків, на його думку, це є радше політичний, ніж економічний процес [29]. Другий виділив і обґрунтував три функції бюджетування: стратегічне планування, управлінський контроль та операційний контроль [30].

З середини ХХ ст. почала активно розвиватись теорія щодо методів складання і затвердження бюджетів. До цього часу єдиним методом бюджетування залишалось *інкрементальне бюджетування* або просто інкременталізм (від англ. – *incremental budgeting*). Саме тому деякі класики теорії суспільних фінансів називають ще цей метод традиційним або класичним бюджетуванням [6, с. 45]. Суть його зводиться до того, що за основу при бюджетуванні береться певний конкретний бюджет (це, як правило, бюджет попереднього фінансового року), до якого вносяться деякі граничні зміни, виходячи з умов, що склалися. Ці зміни можуть стосуватися як збільшення, так і зменшення окремих статей доходів та/чи видатків, їх повного скасування чи впровадження нових тощо. Інкрементальне бюджетування має декілька важливих переваг, головними з яких є стабільність планування, спрощеність і, таким чином, мінімізація когнітивних недоліків бюджетного процесу, мала ресурсоємність, оперативна маневреність тощо [6, с. 45]. На сьогодні практика інкрементального бюджетування залишається досить поширеною у світі.

Згодом у країнах з розвинутою демократією з'явилися нові практичні підходи до бюджетування. Головною їх ознакою був перехід

від бюджетного планування доходів і видатків до бюджетного планування результатів фіскальної діяльності уряду. Незважаючи на те, що у різних країнах ця практика дещо відрізнялася, за цим явищем згодом закріпилась загальна назва "програмне бюджетування" [31, с. 119]. У США програмне бюджетування почало застосовуватись у 1940-х роках, у Великобританії – у 1970-х, у Новій Зеландії та Швеції – з 1980-х років. Його наукове обґрунтування у своїх працях здійснили Ф. Діллей, А. Шік, Д. Новік та ін.

З опублікуванням ООН у 1965 р. "Посібника з програмного і перформенсного бюджетування" програмне бюджетування поширилось на країни, що розвиваються, і на міжнародні організації [31, с. 119].

Головними ознаками програмного бюджетування є: структурування державного бюджету з інформаційною метою на програми і види діяльності за цільовим спрямуванням; окреме відображення видатків і доходів кожної з програм чи видів діяльності у бюджетному документі; вимірювання результатів діяльності таким чином, щоб їх можна було зіставити з відповідними витратами і цілями; встановлення певних норм і стандартів оцінки ефективності реалізації програм і відсіювання малоефективних програм [32, с. 4].

Як різновиди програмного бюджетування можна розглядати бюджетування, орієнтоване на результат (англ. – *output budgeting*), перформенсне бюджетування (англ. – *performance budgeting*), планово-програмне бюджетування (англ. – *planning-programming budgeting*), цільовий бюджетний менеджмент (англ. – *management by objectives*) тощо [33]. Елементи програмного бюджетування (у поєднанні з інкременталізмом) продовжують застосовуватись багатьма державами та міжнародними організаціями і сьогодні.

Іншою спробою підвищити ефективність бюджетного планування було запровадження так званого *бюджетування з нуля* (англ. – *zero-based budgeting*). Воно є повною протилежністю інкрементального бюджетування. Вперше таку практику застосували в деяких штатах США у 1970-х роках. Головним теоретиком-розробником бюджетування з нуля був американець П. Пир. Суттю цього методу є те, що усі державні бюджетні відомства щорічно планують свою фінансову діяльність "з чистого аркуша", тобто наново приймають усі свої бюджетно-фінансові рішення до початку чергового бюджетного циклу.

Перевагами такого методу вважається можливість оперативного реагування на нові виклики (відсіювання програм, що втратили актуальність, впровадження нових тощо) та посилення адміністративного контролю за використанням бюджетних коштів. Недоліками є те, що цей метод вимагає великих щорічних затрат часу і ресурсів, породжує значні ризики припинення фінансування багаторічних програм та може посилювати відрив бюджету від преференцій електорату та наблизити його до вподобань державних службовців. Зважаючи на його недоліки,

на рівні держави бюджетування з нуля сьогодні не застосовується [31, с. 123].

У 50-х роках ХХ ст. канадським ученим Р. Манделлом розроблено *теорію оптимальних валютних зон*, покликану обґрунтувати достатні передумови для формування однієї з найвищих форм міжнародної економічної інтеграції – монетарного союзу. З позицій цієї теорії одним із завдань монетарного союзу повинно стати формування механізму автоматичних фіскальних трансфертів із бюджету союзу в регіони/сектори, що зазнали негативних наслідків від участі в цьому союзі (передусім, від лібералізації руху працівників, капіталу і конвергенції цін) [34]. Положення цієї теорії покладені в основу формування Європейського монетарного союзу і знайшли відображення в структурі бюджетних видатків ЄС.

У цей же період набула поширення нова теорія, що отримала назву *теорія суспільного вибору* (англ. – *Public Choice Theory*), ключовою ознакою якої є застосування традиційних методів економічної науки до аналізу процесів прийняття політичних рішень, у тому числі у сфері державних фінансів. Засновниками цього вчення є К. Ерроу, Д. Блек, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, А. Даунс та ін. Широкого поширення теорія суспільного вибору набула з опублікуванням у 1962 р. книги "Розрахунок згоди: логічні основи конституційної демократії" [35], а загальноновизнаною стала з присвоєнням одному з її авторів Нобелівської премії з економіки у 1986 р.

Теорія суспільного вибору кидає виклик усталеному розумінню політиків і державних службовців як осіб, які представляють інтереси громади та суспільства. На думку її прихильників, учасники політичного (у тому числі і бюджетного) процесу діють раціонально, тобто керуються власними інтересами і, що не менш важливо, мотивація цих людей нічим не відрізняється від мотивації працівників економічної сфери. Так, виборці підтримують тих кандидатів, які, на їх думку, принесуть їм персонально більше користі; бюрократи намагаються підвищити своє кар'єрне становище, а політики прагнуть бути обраними чи переобраними.

До обґрунтування положень теорії більшість економістів стверджували, що втручання уряду в ринкову економіку обумовлюється дефектами останньої (англ. – *market failures*). Представники теорії суспільного вибору стверджують, що існує таке поняття, як "дефекти врядування" (англ. – *government failures*), якими пояснюється, чому рішення уряду далеко не завжди призводить до вирішення соціально-економічної проблеми, на яку воно було спрямоване. Причина дефектів урядування – раціональна егоцентрична поведінка тих, хто приймає рішення [36, с. 195].

У бюджетно-фінансовій сфері теорією суспільного вибору розглядаються, передусім, такі питання, як напрями використання дер-

жавних фінансів, процес голосування та його вплив на державне фінансування, фіскальна діяльність уряду тощо. Завдяки теорії суспільного вибору стала очевидною потреба створення у бюджетній системі механізмів, спрямованих на виправлення дефектів урядування, а саме: посилення громадського контролю за діяльністю суб'єктів бюджетного процесу, підвищення політичної та фіскальної культури населення, реформування механізмів формування представницьких органів тощо [37].

Бажанням розв'язати проблеми, на які звернули увагу теоретики суспільного вибору, можна вважати появу "*партиципаторного бюджетування*" – нового підходу до бюджетування, в основу якого покладено принцип максимального залучення громадськості до бюджетного процесу. Цей підхід зародився у Бразилії у кінці 1980-х років і згодом був обґрунтований Р. Аберсом, Ж. Байокі, Б. Вамплером та ін.

Партиципаторне бюджетування стало відповіддю суспільства на такі явища, як політичний та олігархічний лобізм, соціальне виключення та корупція [38]. Найбільшого поширення воно набуло у країнах, що розвиваються, для яких ці явища найбільш характерні [39].

Партиципаторне бюджетування є демонстрацією прямого демократичного підходу до бюджетування і створює можливості громадянам бути більш поінформованими щодо бюджетного процесу, брати безпосередню участь у ньому і впливати на рішення щодо розподілу бюджетних ресурсів. Цей вид бюджетування забезпечує також більшу прозорість бюджетного процесу і підвищує відповідальність службовців за виконання бюджету. У представників груп меншості з'являється краща можливість бути почутими і впливати на життєво важливі для них рішення. Загалом партиципаторне бюджетування при правильній реалізації підносить демократичне врядування у державі на якісно новий рівень [40].

Головним недоліком партиципаторного бюджетування є підвищення ризику прихованого домінування у цьому процесі представницьких груп, які захищають інтереси вузького кола зацікавлених осіб (правлячої еліти, олігархів, окремих політичних партій, громадських організацій тощо) [41, с. 1–2].

Виправити деякі недоліки існуючих підходів до бюджетування покликана *концепція нового державного менеджменту* (англ. – *New Public Management*), розроблена у 1990-х роках. В основу цієї концепції покладено низку напрацювань, що практикувались у деяких країнах світу у попередніх десятиліттях і ефективно себе зарекомендували. Головною ознакою нового державного менеджменту є запровадження у сферу державного управління виконавчих ініціатив і дисципліни, притаманних ринковому середовищу [42]. Головними з них є такі: децентралізація відповідальності шляхом делегування повноважень щодо використання бюджетних ресурсів управлінням нижчих рівнів;

політика, спрямована на створення структур квазіконтрактного і квазіринкового характеру, що конкурують між собою щодо більш ефективного освоєння бюджетних ресурсів; запровадження механізмів синергії між приватним і державним секторами (співфінансування проєктів тощо); застосування найкращого досвіду перформенсного бюджетування (орієнтація на кінцевий результат, "вимірюваність" кінцевого результату, використання методів опитування населення для оцінки ефективності бюджетних видатків, особиста відповідальність тощо) [43, с. 14].

Як елемент нового державного менеджменту можна розглядати середньострокове бюджетне планування. Практика бюджетного планування не на один рік, а на декілька послідовних років вперше була застосована у 1980-х рр. в Австралії [31, с. 128]. Головними перевагами середньострокового бюджетного планування вважаються посилення фіскальної дисципліни структур, що використовують бюджетні ресурси, зменшення ризиків загострення проблеми спільного блага, забезпечення кращої фінансової стабільності багаторічних програм, покращення процесу бюджетування з позицій всеохопності тощо [44, с. 4]. Однак переваги середньострокового бюджетного планування можуть бути легко знівельовані, якщо бюджетній системі притаманні такі недоліки, як відсутність бюджетної дисципліни у суб'єктів бюджетного процесу, закладення у розрахунки нереалістичних макроекономічних показників і планів збору податків тощо.

Як відгалуження від класичної теорії фіскального федералізму можна розглядати *політичну економію багаторівневого урядування і теорію функціональної субсидіарності*. Ці дві теорії з'явилися у 1990-х роках, запропонувавши дещо розширений підхід до пошуку оптимального рівня урядових фіскальних інтервенцій. Авторами першої стали Т. Персон, Г. Роланд і Г. Табелліні; другої – С. Едервін, Г. Геллауф і Дж. Пелкманс.

Впродовж ХХ ст. сформувалась низка теоретичних напрацювань, спрямованих на обґрунтування фіскальних повноважень керівних структур і механізми реалізації ними цих повноважень, у тому числі і у міждержавних об'єднаннях. Їх прийнято називати *теоріями інституціоналізму*. Згідно з цими теоріями в центрі процесів, що відбуваються у політико-адміністративній структурі будь-якого рівня, стоїть інституційний устрій цього формування.

Сам факт існування наднаціональних інституцій уже зумовлює потребу міждержавної співпраці навіть між потенційно конфліктними державами (функціоналізм [45]), а повноваження наднаціональних інституцій (у тому числі й бюджетні та фіскальні) визначаються спільними потребами й інтересами (неофункціоналізм) [46]. Повноваження інституцій і напрями діяльності (читай – структура бюджетних видатків) також можуть визначатись інституційними (політичними,

правовими) режимами держав-членів (теорія режиму [47]), потребами об'єднання зусиль для максимізації економічних та політичних вигод (теорія державного картелю [48]), інтеграційними цілями держав-членів угруповання (інституціоналізм раціонального вибору [49]), історичними подіями й традиціями (історичний інституціоналізм [50]).

На перетині тисячоліть з'явилося ще дві теорії, у центрі уваги яких стоїть питання перерозподілу бюджетних ресурсів у інтеграційному угрупованні держав. Перша – *теорія національних витрат/здобутків* (англ. – *national costs/benefits theory*) – трактує бюджет інтеграційного угруповання як компромісний результат міжурядових торгів щодо взаємного доступу держав-членів інтеграційного угруповання до ринку один одного [51]. Розробники другої стверджують про існування зворотної залежності між рівнем економічного розвитку держав-членів інтеграційного угруповання і обсягом коштів, які вони отримують з бюджету цього угруповання. Ця теорія, відповідно, отримала назву *теорія економічних потреб* [52].

Трохи згодом з'явилося декілька праць, які можна назвати більш фундаментальними у сфері бюджетування в інтеграційних угрупованнях. Зокрема, Саймон і Валасек у своїй статті провели оцінку впливу низки факторів на ефективність системи фіскального перерозподілу у міждержавному об'єднанні, рішення в якому приймаються шляхом неструктурованих політичних торгів, а держави-члени поведуться раціонально і на будь-яке рішення, що їх не влаштовує, можуть відреагувати припиненням свого членства в організації. Робиться висновок, що навіть за таких умов досить висока ефективність фіскального перерозподілу може бути досягнута в об'єднаннях, членами яких є гомогенні за преференціями і за рівнем доходів на душу населення країни, а бюджет організації незначний [53].

Приблизно у той самий період обґрунтовано модель оптимізації обсягів платежів держав-членів інтеграційного угруповання до наднаціонального бюджету [54] і синтезовано три схеми фінансування наднаціональних бюджетів ("система внесків", "система прямих податкових зборів" і "змішана система") [55]. З'явилися підстави стверджувати про зародження нового наукового напрямку в рамках бюджетно-фінансової науки – теорії наднаціонального бюджетного процесу.

Висновки. Еволюція теоретичних розробок щодо бюджету (державного) бере свій початок з XVIII ст. і нерозривно пов'язана з розвитком економічної теорії загалом. Перші напрацювання такого типу здійснено у контексті досліджень ширшого економічного формату Д. Зоненфельдом, Д. Бехером, А. Смітом, Д. Рікардо, Т. Мальтусом, Дж. Міллем, К. Вікселем та ін. Значний внесок у розвиток бюджетно-фінансової науки здійснили представники макроекономіки, економіки добробуту, економіки державного сектора і (дещо згодом) теорії суспільного вибору. В окрему галузь економічних знань (теорію

суспільних фінансів) бюджетну теорію виділено Р. Масгрейвом у середині ХХ ст. Сьогодні як окремі галузі теорії суспільних фінансів розглядають теорії: оподаткування; суспільних видатків; фіскального федералізму тощо.

Низка питань бюджетного процесу формально належить до інших наук (політології, державного управління, права) або має міждисциплінарний характер, через що дуже часто випадає з поля зору економістів. Це стосується, зокрема, технологій переговорних процесів, горизонтального і вертикального розподілу повноважень між органами влади, методик та адміністрування бюджетного процесу тощо. Однак ці питання тісно пов'язані з іншими аспектами бюджетного процесу (структурою доходів і видатків, ефективністю освоєння бюджетних коштів і т. д.) і тому повинні бути складовими єдиного комплексу досліджень.

Проведений історичний огляд науково-теоретичних бюджетних розробок також демонструє, що формування теорії, яка дає змогу моделювати і прогнозувати бюджетний процес, завжди відбувається на основі емпіричних спостережень. Отже, бюджетна (як, власне, й уся економічна) теорія хоча й розвивається для задоволення потреб практики, однак слідує за нею, тобто у різних сферах більшою чи меншою мірою відстає від потреб практики.

Характерною ознакою розвитку бюджетної теорії останніх десятиліть стала поява наукових розробок у сфері бюджетування в міждержавних об'єднаннях, тобто формування теорії наднаціонального бюджетного процесу, яку можна вважати одним з напрямів теорії суспільних фінансів. Ця сфера наукових досліджень видається досить перспективною, оскільки наднаціональний бюджет, який, крім традиційних функцій державного бюджету (розподіл доходів, перерозподіл ресурсів і фіскальне регулювання), може відпрацьовувати й функції балансування політичних інтересів держав-членів, політичної і фінансової стабілізації союзу держав, генерування загального макроекономічного ефекту тощо, хоча в частині останніх вона нині мало досліджена. Додатковим аргументом на користь перспективності наднаціональних бюджетних досліджень є й те, що активізація процесів регіональної економічної інтеграції, притаманна сучасному світові, посилюватиме попит на науковий продукт нової теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір* : монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот [та ін.] ; за заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2008. — 420 с.
2. *Pigou A. C. A Study in Public Finance* / A. C. Pigou. — London : Macmillan and C^o, limited, 1928. — 323 p.
3. *Dalton H. Principles of Public Finance* / H. Dalton. — New York : Knopf, 1923. — 208 p.

4. *Musgrave R.* The Theory of Public Finance: a Study in Public Economy / R. Musgrave. — New York : McGraw Hill, 1959. — 480 p.
5. *Wildavsky A.* The New Politics of the Budgetary Process / A. Wildavsky, N. Caiden. — 3rd ed. — Washington, DC : Longman, 1997. — 367 p.
6. *Stiglitz J.* Economics of the Public Sector / J. Stiglitz. — New York : W. W. Norton & Co, 2000. — 848 p.
7. *Grimmer-Solem E.* The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894 / E. Grimmer-Solem. — New York : Oxford University Press, 2003. — 352 p.
8. *Чугунов І. Я.* Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку : монографія / І. Я. Чугунов. — К. : НІОС, 2003. — 488 с.
9. *Василик О. Д.* Бюджетна система України / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. — К. : ЦНР, 2004. — 544 с.
10. *Лисяк Л. В.* Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. — К. : ДННУ АФУ, 2009. — 600 с.
11. *Smith A.* *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (first edition as of 1776) [Electronic resource] / A. Smith ; Edited by Sálvio M. Soares. — MetaLibri, 2007. — 745 p. — Access mode : http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf.
12. *Ricardo D.* Principles of Political Economy and Taxation (third edition as of 1821) / D. Ricardo. — Kitchener : Batoche Books, 2001. — 333 p.
13. *Mill J. S.* The Principles of Political Economy (Books I–V) / J. S. Mill. — New York : D. Appleton and Company, 1885. — 771 p.
14. *Kaldor N.* Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility / N. Kaldor // The Economic Journal. — 1939. — № 49 (195). — P. 549–552.
15. *Hicks J.* The Foundations of Welfare Economics / J. Hicks // The Economic Journal. — 1939. — № 49 (196). — P. 696–712.
16. *Mises L.* Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel / L. Mises. — Munchen und Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1912. — 478 p.
17. *Keynes J.* The General Theory of Employment, Interest and Money / J. Keynes. — London : Macmillan and C^o, 1936. — 403 p.
18. *Cleveland F.* Evolution of the Budget Idea in the United States / F. A. Cleveland // The Annals of the American Academy of Political and Social Science. — 1915. — P. 15–35.
19. *Willoughby W. F.* The Movement for Budgetary Reform in the States / W. F. Willoughby. — New York : D. Appleton and Company for the Institute for Government Research, 1918. — 291 p.
20. *Classics in the Theory of Public Finance* / R. A. Musgrave, A. T. Peacock. — New-York : St. Martin's Press, [1958] 1994. — 244 p.
21. *Samuelson P. A.* The Pure Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // The Review of Economics and Statistics. — 1954. — Vol. 36. — № 4. — P. 387–389.
22. *Samuelson P. A.* Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // The Review of Economics and Statistics. — 1955. — Vol. 37. — № 4. — P. 350–356.
23. *Barr N.* The Economics of the Welfare State / N. Barr. — Oxford and New York : Oxford University Press, 1998. — 498 p.

24. *Connolly S.* Economics of the Public Sector / S. Connolly, A. Munro. — Essex (England) : Pearson Education Limited, 1999. — 536 p.
25. *Key Jr. V. O.* The Lack of a Budgetary Theory / V. O. Key Jr. // *American Political Science Review*. — 1940. — № 34 (December). — P. 1137–1140.
26. *Lewis V. E.* Towards a Theory of Budgeting / V. E. Lewis // *Public Administration Review*. — 1952. — № 12.1. (Winter). — P. 42–54.
27. *Walsh M. W.* Richard A. Musgrave, 96, Theoretician of Public Finance, Dies / M. W. Walsh // *New York Times : Business*. — 2007. — 20 (January).
28. *Gruber J.* Public Finance and Public Policy / J. Gruber. — New York : Worth Publications, 2005. — 718 p.
29. *Wildavsky A.* Political implications of Budgetary Reform / A. Wildavsky // *Public Administration Review*. — 1961 (Autumn). — № 21. — P. 183–190.
30. *Schick A.* Congress and Money: Budgeting, Spending and Taxing / A. Schick. — Washington, D. C. : Urban Institute, 1980. — 600 p.
31. *Budgeting and Budgetary Institutions / Public Sector Governance and Accountability Series / Edited by Anwar Shah.* — Washington D.C. : The World Bank, 2007. — 588 p.
32. *Dean P. N.* Government budgeting in Developing Countries / P. N. Dean, C. Pugh. — London : Routledge, 1989. — 157 p.
33. *Rose A.* Results-Orientated Budget Practice in OECD Countries / ODI Working Paper 209 / A. Rose. — London : Overseas Development Institute, 2003. — P. 68.
34. *Mundell R. A.* A Theory of Optimum Currency Areas / R. A. Mundell // *American Economic Review*. — 1961. — № 51 (4). — P. 657–665.
35. *Buchanan J. M.* The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy / Buchanan J. M., Tullock G. — Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 1962. — 361 p.
36. *Coase R.* The Regulated Industries: Discussion / R. Coase // *American Economic Review*. — 1964. — № 54 (2). — P. 194–197.
37. *Black D.* The Unity of Political and Economic Science / D. Black // *Economic Journal*. — 1950. — № 60 (239). — P. 506–514.
38. *Abers R.* From Clientelism to Cooperation: Local Government, Participatory Policy, and Civic Organizing in Porto Alegre, Brazil / R. Abers // *Politics and Society*. — 1998. — № 26 (4). — P. 511–537.
39. *Baiocchi G.* Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment and Deliberative Democratic Theory / G. Baiocchi // *Politics and Society*. — 2001. — № 29 (1). — P. 43–72.
40. *Wampler B.* A Guide to Participatory Budgeting [Electronic resource] // Paper presented at the third conference of the International Budget Project / B. Wampler. — 2000. — November 4–9. — Access mode : <http://www.internationalbudget.org/cdrom/papers/systems/ParticipatoryBudgets/Wampler.pdf>.
41. *Participatory Budgeting / Ed. A. Shah.* — Washington : The World Bank, 2007. — 269 p.
42. *Hood C.* A public management for all seasons / C. Hood // *Public Administration*. — 1991. — № 69 (1). — P. 3–19.
43. *Larbi G.* The New Public Management Approach and Crisis States / G. Larbi // UNRISD Discussion Paper 112. — Geneva : United Nations Research Institute for Social Development, 1999. — 50 p.

44. Campos E. Budgetary Institutions and Expenditure Outcomes: Binding Governments to Fiscal Performance / E. Campos, S. Pradhan // Policy Research Working Paper 1646. — Washington, DC : World Bank, 1996. — 62 p.
45. Mitrany D. The Functional Theory of Politics / D. Mitrany. — New York : St. Martin's Press, 1976. — 294 p.
46. Haas E. The Obsolescence of Regional Integration Theory / E. Haas. — Berkeley : Institute of International Studies, University of California, 1975. — 123 p.
47. Krasner S. International Regimes / S. Krasner. — Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983. — 372 p.
48. Hobson J. A. Imperialism / J. A. Hobson. — New York : J. Pott and C^o, 1902. — 311 p.
49. Shepsle K. Rational Choice Institutionalism / K. Shepsle // The Oxford Handbook of Political Institutions, ed. R. Rhodes, S. Binder and B. Rockman. — Oxford and New York : Oxford University Press, 2006. — P. 23–38.
50. Tilly C. Big structures, Large Processes, and Huge Comparisons / C. Tilly. — NY : Russell Sage Foundation, 1984. — 176 p.
51. Carruba C. J. Net Financial Transfers in the European Union: Who Gets What and Why? / C. J. Carruba // Journal of Politics. — 1997. — № 59. — P. 469–496.
52. Mattila M. Fiscal Redistribution in the European Union and the Enlargement / M. Mattila // International Journal of Organization Theory and Behavior. — 2004. — № 4. — P. 555–570.
53. Simon J. Efficient Fiscal Spending by Supranational Unions / J. Simon, J. Valasek // WZB Discussion Paper. — 2012. — S. II.
54. Бояр А. О. Оптимізація обсягів платежів держав-членів до бюджету інтеграційного угруповання / А. О. Бояр // Вчені записки КНЕУ. — 2013. — № 15. — С. 158–165.
55. Boiar A. O. Revenue-Generating Schemes for International Unions / A. O. Boiar // Journal of Economic Integration. — 2014. — № 29 (3). — P. 407–429.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014.

Boiar A. Evolution of Scientific Fiscal Theories.

Background. Globalization that is becoming more significant transforms scientific vision and approaches to studying different economics sectors. Hence the urgency of scientific studies of the dynamics of economic theories is increasing because it makes it possible to identify patterns, trends and evolutionary features of relevant fields of science and thus identify the most promising and interesting areas of scientific research. No exception in this regard is such financial sector of science as public finances.

Analysis of recent researches and publications. Methodologically the paper is based on public finance theory. Evolutionary aspects of budgetary theories have been analysed both by foreign and domestic scientists. Grimmer-Solem (2003), Chuhunov (2003), Vasylyk and Pavliuk (2004), Lysiak (2009) are among them.

The aim of the article is to analyze the dynamics of the global fiscal opinion. Accordingly the task is to identify existing scientific and theoretical developments in budgeting, to reveal their contents, to make a general chronological ordering and highlight the features of the evolution of fiscal theories.

Material and methods. The investigation is based on systematic and structural approach to Financial Science. Such methods of analysis as historical, comparative, content and trend analysis as well as a method of systemic interpolation were applied.

Results. *The evolution of theoretical developments concerning fiscal (state) issues originates from the XVIII century and is inextricably linked to the advancement of economic theory in general. A number of budget process issues belongs to other sciences (political science, public administration, law) or is interdisciplinary in nature, thus it very often drops out of sight of economists. This applies in particular to the negotiating process technology, horizontal and vertical distribution of powers between the authorities, procedures and administration of the budget process and so on. However, these issues are interrelated with other aspects of the budget process (structure of income and expenditures, budget use efficiency, etc.) and therefore should be part of a single set of studies.*

Conclusion. *A characteristic feature of the fiscal theory development in recent decades has been the emergence of scientific developments in the field of budgeting in international (supranational) unions. Thus the new branch of public finance theory seems to emerge – the theory of supranational budgeting. This area of scientific research is very promising, as the supranational budget, which, in addition to the traditional functions of the state budget (income distribution, redistribution of resources and fiscal regulation) may play functions of balancing political interests of the Member States, political and financial stability of unions, generating total macroeconomic effects, etc., the latter is currently unexplored.*

Keywords: budget, budgeting, theory, finance, economics.

REFERENCES

1. *Global'na ekonomika XXI stolittja: ljuds'kyj vymir : monografija / D. G. Luk'janenko, A. M. Poruchnyk, A. M. Kolot [ta in.] ; za zag. red. D. G. Luk'janenka ta A. M. Poruchnyka. — K. : KNEU, 2008. — 420 s.*
2. *Pigou A. C. A Study in Public Finance / A. C. Pigou. — London : Macmillan and C^o, limited, 1928. — 323 p.*
3. *Dalton H. Principles of Public Finance / H. Dalton. — New York : Knopf, 1923. — 208 p.*
4. *Musgrave R. The Theory of Public Finance: a Study in Public Economy / R. Musgrave. — New York : McGraw Hill, 1959. — 480 p.*
5. *Wildavsky A. The New Politics of the Budgetary Process / A. Wildavsky, N. Caiden. — 3rd ed. — Washington, DC : Longman, 1997. — 367 p.*
6. *Stiglitz J. Economics of the Public Sector / J. Stiglitz. — New York : W. W. Norton & Co, 2000. — 848 p.*
7. *Grimmer-Solem E. The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894 / E. Grimmer-Solem. — New York : Oxford University Press, 2003. — 352 p.*
8. *Chugunov I. Ja. Bjudzhetnyj mehanizm reguljuvannja ekonomichnogo rozvytku : monografija / I. Ja. Chugunov. — K. : NIOS, 2003. — 488 s.*
9. *Vasylyk O. D. Bjudzhetna systema Ukrai'ny / O. D. Vasylyk, K. V. Pavljuk. — K. : CNR, 2004. — 544 s.*
10. *Lysjak L. V. Bjudzhetna polityka u systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku Ukrai'ny : monografija / L. V. Lysjak. — K. : DNNU AFU, 2009. — 600 s.*
11. *Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (first edition as of 1776) [Electronic resource] / A. Smith ; Edited by Sálvio M. Soares. — MetaLibri, 2007. — 745 p. — Access mode : http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf.*
12. *Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation (third edition as of 1821) / D. Ricardo. — Kitchener : Batoche Books, 2001. — 333 p.*
13. *Mill J. S. The Principles of Political Economy (Books I–V) / J. S. Mill. — New York : D. Appleton and Company, 1885. — 771 p.*

14. *Kaldor N.* Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility / N. Kaldor // *The Economic Journal*. — 1939. — № 49 (195). — P. 549–552.
15. *Hicks J.* The Foundations of Welfare Economics / J. Hicks // *The Economic Journal*. — 1939. — № 49 (196). — P. 696–712.
16. *Mises L.* Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel / L. Mises. — Munchen und Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1912. — 478 p.
17. *Keynes J.* The General Theory of Employment, Interest and Money / J. Keynes. — London : Macmillan and C^o, 1936. — 403 p.
18. *Cleveland F.* Evolution of the Budget Idea in the United States / F. A. Cleveland // *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. — 1915. — P. 15–35.
19. *Willoughby W. F.* The Movement for Budgetary Reform in the States / W. F. Willoughby. — New York : D. Appleton and Company for the Institute for Government Research, 1918. — 291 p.
20. *Classics in the Theory of Public Finance* / R. A. Musgrave, A. T. Peacock. — New-York : St. Martin's Press, [1958] 1994. — 244 p.
21. *Samuelson P. A.* The Pure Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // *The Review of Economics and Statistics*. — 1954. — Vol. 36. — № 4. — P. 387–389.
22. *Samuelson P. A.* Diagrammatic Exposition of a Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // *The Review of Economics and Statistics*. — 1955. — Vol. 37. — № 4. — P. 350–356.
23. *Barr N.* The Economics of the Welfare State / N. Barr. — Oxford and New York : Oxford University Press, 1998. — 498 p.
24. *Connolly S.* Economics of the Public Sector / S. Connolly, A. Munro. — Essex (England) : Pearson Education Limited, 1999. — 536 p.
25. *Key Jr. V. O.* The Lack of a Budgetary Theory / V. O. Key Jr. // *American Political Science Review*. — 1940. — № 34 (December). — P. 1137–1140.
26. *Lewis V. E.* Towards a Theory of Budgeting / V. E. Lewis // *Public Administration Review*. — 1952. — № 12.1. (Winter). — P. 42–54.
27. *Walsh M. W.* Richard A. Musgrave, 96, Theoretician of Public Finance, Dies / M. W. Walsh // *New York Times* : Business. — 2007. — 20 (January).
28. *Gruber J.* Public Finance and Public Policy / J. Gruber. — New York : Worth Publications, 2005. — 718 p.
29. *Wildavsky A.* Political implications of Budgetary Reform / A. Wildavsky // *Public Administration Review*. — 1961 (Autumn). — № 21. — P. 183–190.
30. *Schick A.* Congress and Money: Budgeting, Spending and Taxing / A. Schick. — Washington, D. C. : Urban Institute, 1980. — 600 p.
31. *Budgeting and Budgetary Institutions* / Public Sector Governance and Accountability Series / Edited by Anwar Shah. — Washington D.C. : The World Bank, 2007. — 588 p.
32. *Dean P. N.* Government budgeting in Developing Countries / P. N. Dean, C. Pugh. — London : Routledge, 1989. — 157 p.
33. *Rose A.* Results-Orientated Budget Practice in OECD Countries / ODI Working Paper 209 / A. Rose. — London : Overseas Development Institute, 2003. — P. 68.
34. *Mundell R. A.* A Theory of Optimum Currency Areas / R. A. Mundell // *American Economic Review*. — 1961. — № 51 (4). — P. 657–665.
35. *Buchanan J. M.* The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy / Buchanan J. M., Tullock G. — Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 1962. — 361 p.
36. *Coase R.* The Regulated Industries: Discussion / R. Coase // *American Economic Review*. — 1964. — № 54 (2). — P. 194–197.
37. *Black D.* The Unity of Political and Economic Science / D. Black // *Economic Journal*. — 1950. — № 60 (239). — P. 506–514.
38. *Abers R.* From Clientelism to Cooperation: Local Government, Participatory Policy, and Civic Organizing in Porto Alegre, Brazil / R. Abers // *Politics and Society*. — 1998. — № 26 (4). — P. 511–537.

39. *Baiocchi G.* Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment and Deliberative Democratic Theory / G. Baiocchi // *Politics and Society*. — 2001. — № 29 (1). — P. 43–72.
40. *Wampler B.* A Guide to Participatory Budgeting [Electronic resource] // Paper presented at the third conference of the International Budget Project / B. Wampler. — 2000. — November 4–9. — Access mode : <http://www.internationalbudget.org/cdrom/papers/systems/ParticipatoryBudgets/Wampler.pdf>.
41. *Participatory Budgeting* / Ed. A. Shah. — Washington : The World Bank, 2007. — 269 p.
42. *Hood C.* A public management for all seasons / C. Hood // *Public Administration*. — 1991. — № 69 (1). — P. 3–19.
43. *Larbi G.* The New Public Management Approach and Crisis States / G. Larbi // UNRISD Discussion Paper 112. — Geneva : United Nations Research Institute for Social Development, 1999. — 50 p.
44. *Campos E.* Budgetary Institutions and Expenditure Outcomes: Binding Governments to Fiscal Performance / E. Campos, S. Pradhan // Policy Research Working Paper 1646. — Washington, DC : World Bank, 1996. — 62 p.
45. *Mitrany D.* The Functional Theory of Politics / D. Mitrany. — New York : St. Martin's Press, 1976. — 294 p.
46. *Haas E.* The Obsolescence of Regional Integration Theory / E. Haas. — Berkeley : Institute of International Studies, University of California, 1975. — 123 p.
47. *Krasner S.* International Regimes / S. Krasner. — Ithaca, NY : Cornell University Press, 1983. — 372 p.
48. *Hobson J. A.* Imperialism / J. A. Hobson. — New York : J. Pott and C^o, 1902. — 311 p.
49. *Shepsle K.* Rational Choice Institutionalism / K. Shepsle // *The Oxford Handbook of Political Institutions*, ed. R. Rhodes, S. Binder and B. Rockman. — Oxford and New York : Oxford University Press, 2006. — P. 23–38.
50. *Tilly C.* Big structures, Large Processes, and Huge Comparisons / C. Tilly. — NY : Russell Sage Foundation, 1984. — 176 p.
51. *Carruba C. J.* Net Financial Transfers in the European Union: Who Gets What and Why? / C. J. Carruba // *Journal of Politics*. — 1997. — № 59. — P. 469–496.
52. *Mattila M.* Fiscal Redistribution in the European Union and the Enlargement / M. Mattila // *International Journal of Organization Theory and Behavior*. — 2004. — № 4. — P. 555–570.
53. *Simon J.* Efficient Fiscal Spending by Supranational Unions / J. Simon, J. Valasek // WZB Discussion Paper. — 2012. — S. II.
54. *Bojar A. O.* Optyimizacija obsjagiv platezhiv derzhav-chleniv do bjudzhetu integracijnogo ugrupovannja / A. O. Bojar // *Vcheni zapysky KNEU*. — 2013. — № 15. — S. 158–165.
55. *Boiar A. O.* Revenue-Generating Schemes for International Unions / A. O. Boiar // *Journal of Economic Integration*. — 2014. — № 29 (3). — P. 407–429.